

ЛІТЕРАТУРА

1. Salten A. Deutsche Wortforschung und Wortkunde / Arnim von Salten – Leipzig: Teutonia, 1907. – IX. – 215 S.
2. Steffens D. Von “Aqua jogging” bis “Zickenalarm”. Neuer Wortschatz im Deutschen seit den 90-er Jahren im Spiegel des ersten größeren Neologismenwörterbuches / Doris Steffens // Der Sprachdienst. – 2007. – Jg. 51. – № 4. – S. 146-159.
3. Тараненко О.О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму / О.О.Тараненко // Мовознавство. – 2008. – № 2-3. – С. 159-189.
4. Ажнюк Б.М. Англізми в сучасній українській, російській і чеській мовах / Б.М.Ажнюк // Мовознавство. – 2008. – № 2-3. – С. 190-207.
5. Spitzmüller Jü. Eine Frage der Einstellung? Bewertungen des Sprachwandels in Linguistik und Öffentlichkeit / Jürgen Spitzmüller // Der Sprachdienst. – 2006. – Jg. 50. – № 2-3. – S. 41-54.
6. Frank N. Wörter des Jahres 2009 / Nicola Frank // Der Sprachdienst. – 2010. – Jg. 54. – № 1. – S. 1-9.

УДК 81'25

*Смирнова Л.А.
(Сімферополь, Україна)*

ЗАГАЛЬНІ МОВНІ ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НЕЄВРОПЕЙСЬКИХ «ФІЛОСОФСЬКИХ» ТЕКСТІВ

У статті розглядаються загальномовні проблеми перекладацької адаптації у європейську культуру східних філософських традицій, аналізуються практичні стратегії перекладу східних філософських текстів у реаліях європейського логоцентризма.

Ключові слова: *переклад, східна філософія, філософський текст, стратегія, мислення, мова*

В статье рассматриваются общеязыковые проблемы переводческой адаптации в европейскую культуру восточных философских традиций, анализируются практические стратегии перевода восточных философских текстов в реалиях европейского логоцентризма.

Ключевые слова: *перевод, восточная философия, философский текст, стратегия, мышление, язык*

The article elucidates the pantolinguistic problems of the European culture's translational adaptation of the Eastern philosophic traditions and analyses practical strategies for translation of the Eastern philosophy's texts in the context of the European logocentrism.

Key words: *translation, Eastern philosophy, philosophic text, strategy, thinking, language*

© Смирнова Л.А., 2011

Специфіка філософії полягає у постійній актуалізації її історичної спадщини, і в цьому сенсі перекладач постає рухомою силою цього процесу, дозволяючи у новому світлі подивитися на інтелектуальний досвід минулого та сьогодення.

Переклад як складова частина міжкультурної комунікації не зустрічає нездоланих перешкод. З розвитком перекладацької практики йому виявляється підвладним все. Навіть такі, за словами перекладача з мови палі Г.К. Уоррена, що не мають аналогії в європейському мисленні (сторонні для метафізики?) «дивності інтелектуального ландшафту», як література абхїдхарми або китайсько-японська екзегетична література [15 : 60-61]. Ні в буддизмі, ні в індійській філософії немає проблем, які були б невідомі та незрозумілі європейцю. Між тим, будь-яка спроба перекладу світоглядного тексту, створеного у «неєвропейській» культурній парадигмі, збільшує розуміння перекладачем умовності знакових систем і систем репрезентації, перетворюючи його на союзника філософа у його «битві проти зачаровування нашого розуму засобами мови» (Л. Вітгенштейн).

Приміром, якщо у «середньостатистичних європейських мовах» (Б.Л. Уорф) граматики істотно впливає на зміст речення, то в класичній китайській мові, мові тематичної, яка відзначається високим ступенем символності, граматики та синтаксис практично відсутні. Китайські слова великою мірою є коренями, виражаючи ідеї у формі, що не утворилася, їх однаково легко перетворити на будь-яку частину мови. Так, слово *ta* виражає загальну ідею величч: як іменник воно може означати «велич», як прикметник – «великий», як дієслово – «бути великим», або «возвеличувати», як прислівник – «велично». У класичній китайській мові немає опозиції суб'єкта та об'єкта, дистинкції простору та часу й багатьох інших загальних понять та категорій, тому китайська думка не знала ні метафізики, ні ідеалізму, ні логіки в європейському розумінні.

Глумачення китайських ідеографів носить достатньо приблизний та узагальнений характер, а інтерпретація філософської доктрини залежить від здатності перекладача-європейця усвідомити особливий алгоритм сполучення одних знаків з іншими. Китайські ідеограми мають велику кількість неоднозначних, словниково нестійких значень, які складно визначити за контекстом, як наприклад: «*wen*» (pattern, literature, signs, ornament, culture і багато іншого)¹, «*tsu-jan*» (spontaneity, nature, to follow nature, etc.), «*shu*» (member, truth, principle, the course of things, one's lot, repeatedly, etc), «*chi*» (subtle, incipient, activating force), «*fa*» (law, punishment, custom, duty, discipline, method, technique, model, Buddhism itself, that which is held to, dharma, the law of the Buddha), а назву книги «*Ts'ui-yen*» можна перекласти і як «collected sayings», і як «pure words». Частину термінів настільки складно перекодувати європейськими мовами, як наприклад, «*yin*» (dark, negative, passive, female principle, force, or element) або його протилежність «*yang*», що їх прийнято транслітерувати («їнь» та «ян»), інші терміни потребують не стільки перекладу, скільки аргументованої системної інтерпретації [16 : 783-791].

Концептуальне розуміння світу, що втілене в китайській мові, не рівнозначне європейському. Достатньо згадати, що тема, що була первинною для філософії Китаю «I

¹ Перекладацький шлях європейців до східних інтелектуальних практик часто левач через посередництво англійської мови. Засновником європейської наукової індології став англієць Уільям Джонсон, перші переклади якого з санскриту (1798 р.) стали основою для перекладів іншими європейськими мовами: німецькою (Ю. Клайрот, 1802 р.), французькою (1807 р.) тощо. Широко практикується ця традиція і у сучасному європейському перекладі.

цзин» («Книга змін») виникла і була канонізована як зв'язний текст навколо старовинної практики ворожіння². Відповідно, ментальні уявлення носіїв китайської мови не аналогічні тим, що склалися під впливом мовних та культурних систем Заходу³, а переклади не можуть бути виконані з розрахунком на зіставлення стимульних лінгвістичних значень (у відповідності з гіпотезою У.Куайна) [13 : 180].

Подібна ситуація типова і для перекладу філософської літератури Індії, в мовах якої закладені такі онтологічні, культурно-психологічні та моральні номенклатурні категорії, які не потрапляють у сферу перекладу з однієї європейської мови на іншу. Саме тому, імовірно, спеціалісти з західної філософії не надто часто звертаються до інокультурних традицій.

Філософська «концептосфера» (термін В.М. Лейчика) санскритської мови, що була позбавлена європейської теїстичної конотації («пуруша», «пракріті», «гуни», «танматри», «буддхі», «манас», «ахамкара», «індрії», «атман», «смерті») складалася з метафоричного використання у філософських текстах санхья розмовної лексики: «нірвана» - «згасання», «карма» - «ритуальна дія», «пуруша» - «людина», «гуна» - «нитка», «волокно», «мотузка», «якість», «той, що сприяє чомусь» тощо. Згідно з вченням Будди у більшості санскритських (і тибетських) текстах найглибші та складні ідеї та переживання виражаються простою повсякденною мовою. Виключення складає лише невелика частина філософських текстів і текстів з логіки, де обійтися без спеціальної термінології неможливо. За давньою традицією читач сам інтерпретує слова-символи, вкладаючи в них те або інше значення залежно від контексту та особистого досвіду. Внутрішній фактор грає ключову роль у східній традиції. Деякі вчителі стверджують, що значення деяких слів, таких як «порожнеча» та «співчуття», пізнається з досвіду поступово, тому на різних етапах шляху, особливо в дзогчен, ці слова розуміються по-різному, і перекладати їх потрібно також по-різному.

Коли функція інтерпретатора випадає перекладачу, до неї додається і комунікативна дилема. З одного боку, адекватність («успішність») перекладу цілком залежить від готовності та здібності інтерпретатора «вийти із своєї мовної гри» – того, що Д.Юм називав принципом симпатії, або довіри. З іншого боку, культурний («псевдокультурний», «позакультурний») статус перекладеного тексту багато в чому залежить від того, наскільки він співвідноситься з філософсько-літературною перекладацькою традицією, що приймається. Як будь-який інтерпретатор, перекладач, орієнтуючись на задум тексту, залишається заручником власної, сучасної йому культурно-мовної ситуації та перекладацького мейнстріму. В європейській перекладацькій традиції «успішність» перекладу зумовлена перекладацьким методом, що на практиці свідчить про вибір між 1) прагненням транспортувати інокультурний ВТ у європейську систему координат, що зумовлене турботою про читача, та 2) буквальним перекладом, що формально дистанціює від читача текст, що перекладається.

² В європейських дослідженнях до сих пір не вирішене питання про те, чи відноситься «Книга змін», предмети ворожіння якої включає всі аспекти – від справ державних до особистих та інтимних – цілком до окультних наук?

³ Термін «Захід» використовується для визначення західноєвропейської філософії тільки Нового часу. Середньовічна «філософія» під це означення не підходить. Водночас, «Схід» включає будь-які філософські традиції, які не відповідають західноєвропейським розумовим практикам, в том числі і такі, що кореняться у стародавніх культурах.

Про ефективність першої стратегії дозволяє судити перекладацький досвід Ф.І. Щербатського. В основі запропонованого ним сторіччя тому *методу філософського та інтерпретуючого перекладу* міститься припущення про те, що переклад (достатньо приблизний) окремих термінів-концептів залежить від розуміння та гіпотетичного возз'єднання усієї системи ідей, метафорично виражених у філософському тексті [7 : 298-299]⁴. Однак, розуміння це природним чином реалізувалося у парадигму європейської гуманітарної традиції.

Разом з цим, історія західної філософської та релігійної думки має мало спільного з історією буддизму. Через це деякі конотатори, які здаються на перший погляд доречними у перекладах на європейські мови, у дійсності несуть у собі небажані відтінки значення. Адаптуючи твори буддійських та індійських авторів до близької йому (за тих часів – неокантіанської та бергсоніанської) філософської культури, Ф.І. Щербатської безумовно сприяв їх доступному перекладу та популяризації на Заході. Проте, створені ним переклади санскритських текстів породжують ілюзію абсолютної культурної спільності між індійською та європейською системою мислення, що ставить під знак питання доцільність розуміння перекладу як інструменту культурного пошуку. Саме з цієї причини його переклади санскритських текстів сприймаються сьогодні як анахронізм і потребують перегляду.

Перекладання текстів зі східної філософії потребують не тільки перекладу, але й розшифрування. Приміром, мова «І цзина» має мало спільного з китайською, будучи умовною мовою «а». Переклад з неї сам створює власні закони та ставить європейського перекладача перед проблемою: «чи це правильно перекладати умовну мову сивіл на раціоналістично пізнавальну»⁵ [1 : 334] або зосередитися на збереженні недоступної навіть для більшості спеціалістів китайської архаїчної доктринальності. Займаючись професійним перекладом буддистської літератури дзен, дзедо або нітірен європейський перекладач може розраховувати на незначну кількість читачів, які здатні оцінити його зусилля. Для 99% європейців його перекладний текст залишиться незрозумілим. При цьому тексти Ейхея Догена, Сінрана або Нітірена звернені до 99% японців. Чи повинен і автор англійського, французького, українського або будь-якого іншого європейського перекладу просвітницькі розширювати свою цільову аудиторію до 99%, або його мета – зберегти стилістику та «інаковість» японського оригіналу, яку зможуть оцінити лише спеціалісти? Очевидно, важливо, саме з якою метою здійснюється переклад: академічною або літературною? Проте, будь-яка адаптація (лінгвістична, культурна, історична, психологічна, цивілізаційна тощо) філософського тексту, як правило, навантажує його додатковими, іноді невластивими йому хибними значеннями.

У якості ілюстрації наведемо коментарі до англійського перекладу Б.Майерса першого рядка *opus magnum* дзен-буддизму – Shobo Genzo Догена («First Dogen Book», trans. by B. Myers):

⁴ Суть методу Ф.І. Щербатської вбачав у тому, щоб «проникнуть в мысль автора в полном ее объеме и передать ее на ПЯ так, как передал бы ее сам автор, если бы предположить, что ему пришлось бы писать на этом языке» [7.с. 298-299]. У сучасній вітчизняній теорії перекладу ідеї семантичного реалізму («реалістична школа перекладу») запропонували І.О. Кашкін та його школа.

⁵ «Модернізуючий» (інтерпретуючий) метод покладений і в основу виконаного Ю.К. Щуцьким перекладу архаїчного тексту «І цзин» («Книги змін») – одного з найскладніших світоглядів.

Транспозиція⁶ дослівного англійського перекладу рядку «all-law subject-particle Buddha-law be time» відповідно до граматичних норм сучасної англійської мови «When all-law be Buddha-law» не прояснює значення конотаторів «all-law» і «Buddha-law». Як відомо, японський еквівалент англійського слова «law» – 法 (hou) – слово китайського походження, яке, у свою чергу є перекладом санскритського поняття «dharma». Проте, англійський варіант перекладу рядка «When all dharmas are Buddha-dharma» цілком передає змістову глибину дзен-буддизму, яка є зрозумілою для підготовленого Рецептора. Ймовірно, цей варіант можна вважати адекватним («вірогідним», «прозорим») та остаточним перекладом. Але, оскільки він призначений для масового англомовного читача, у перекладача з'являється цілком традиційна проблема з адаптацією дешифрованих значень до досвіду своєї гуманітарної культури. Англійські словники буддійської термінології пропонують більш десяти значень терміну 法 («dharma», що дозволяє визначитися з його контекстуальними відповідниками: «phenomena» або «things»). Відповідно: перекладач передає 諸法 як «all things». Сумніви перекладача викликає передача композиту 仏法 («Buddha-dharma»). Аргументуючи тим, що інтерпретації буддійської філософії у текстах Ейхея Догена призначалися максимально широкій аудиторії, безвідносно освіти, етнічності та віри і формувалися у максимально прозорій (за критеріями буддійської культури 12-14 століть) риторичі, Б.Майерс настійно пропонує відмовитися від транскрипту «Buddha-dharma», оскільки, з його точки зору, головним для автора було значення, а не термінологія, незрозуміла європейцю в 21 столітті. Можливо, пам'ятаючи слова Гете про те, що максимально наближені до оригіналу переклади здаються лише для «бесід вчених між собою», перекладач пропонує зрівняти буддійський концепт з європейським концептом «God» та провести аналогію між «Buddha-dharma» і «God's law», або «things of God». Найбільш «сучасним» еквівалентом японської фрази «shohou no buphou naru jisetsu», за думкою Б. Майерса, буде судження «when all things are God's things», оскільки, воно виражає саме те, що «хотів сказати Доген»: «That is what Dogen “meant”. It is not “interpretive”. It is the precise expression of Dogen's intent, to the extent possible, in modern English» [8 : 118]. «Забезпечив», у його розумінні, точність, або достовірність у передаванні значення фрагменту, що перекладається, перекладач бачить своє завдання у тому, щоб його текст відповідав також і граматичним, синтаксичним та ідіоматичним нормам сучасної (?) англійської мови, в якій «verbs play a more central role in the overall semantics, preferring sentences with an active feeling» [8 : 119]. Після остаточної редакції фрази, що перекладається (занадто громіздка та переобтяжена значеннями, за думкою перекладача) набуває наступний «динамічний» вид: «Sometimes, God shows us a world of things...» (1 варіант) або навіть «This world of things in godly terms...» (2 варіант), який повинен зробити її доступною для розуміння будь-якого читача.

Запропонована перекладачем стратегія цілком вписується у розуміння перекладу як безперешкодного процесу комунікації, що стало загальноєвропейською нормою, де кращими перекладачами вважаються ті, хто передають «значення» ВТ, а «схожість перекладача с подлинником достигается живостью и естественностью языка» (Б. Пастернак) [4 : 176]. Проте, знайомство з широким перекладацьким контекстом буддійської літератури не дозволяє погодитися з таким варіантом перекладу, хоча б тому, що:

⁶ Термін В. Набокова.

1) будь-які натяки на теїзм та теософію є сторонніми буддизму, як і використання більшості понять, які займають важливе місце у західних релігіях (зокрема, слів, здатних навести на думку про чесноти, гріх, почуття провини, каяття тощо), навіть у просвітленні з точки зору буддизму немає нічого неабиякого, оскільки це природний стан людини;

2) ні в санскритській, ні в тибетській писемності немає прописних літер; англійська традиція написання слів з прописної літери посилює їх теїстичну конотацію, надаючи хибну з точки зору буддизму багатозначність тим поняттям (навіть таким, як «будда», «дхарма», «бодхисаттва»), «которые следует представлять читателю в простой, доступной и скромной форме» [5 : 3];

3) слова, що використовують у буддійських духовних текстах – це не спеціальні терміни, а ті ж слова, що використовуються у поезії, гімнах та піснях, які призначені надихати та пробуджувати уяву;

4) європейський концепт «Бог», що використовується у перекладі, несе за собою некоректну з точки зору історії буддизму євроцентристську семантику;

5) переклад максимально адаптує оригінал до європейської метафізики, що в результаті порушується **принцип достовірності перекладу**.

Очевидними втратами такого методу, у його крайньому виявленні, є те, що:

по-перше, такий переклад не може бути внеском у розвиток філософської мови ВТ, оскільки не зовсім збагачує його новими термінами,

по-друге, зводить сутність інокультурної інтелектуальної практики до вживання деяких екзотичних термінів, спрощуючи сприйняття та прочитання аутентичного тексту, який вимагає спеціальної підготовки,

по-третє, не дає справжнього уявлення про рефлексію та саморефлексію інокультурної (східної) традиції,

по-четверте, позбавляє переклад світоглядного тексту проблематичності та діалогічності з європейською традицією абстрактного мислення.

Про проблему зниження культурного капіталу «чужих» цінностей в англійській перекладацькій традиції, як результаті англійської мови «культурної переваги», що укорінилася у свідомості носіїв, пише і Л.Венуті [14 : 13]. Діагностований Ж. Дєррїда «логоцентризм» продовжує залишатися для європейців непереборною перешкодою на шляху досягнення релігійних та філософських передумов інших культур і цивілізацій, а ідеологічні аргументи часто превалюють над лінгвістичними. Між тим, у сучасних умовах ця проблема здобуває екзистенційно-життєвої актуальності.

«Герменевтичну крайність» інтерпретуючого перекладу (В. К. Шохін) [6 : 187] виправдовує полеміка з *філологічним буквалістським методом*, що не втрачає актуальності. Традиційно прийнято говорити про невдачі «послівного підрядкового перекладу», ілюструючи їх прикладами, подібними до тих, що у великій кількості міститься, зокрема, у «Додатку» до книги І.А. Рїчардса «Mencius on the mind («Мєн-дзє про розум») [11 : 12-13]. Серед англійських цитат із «Екскурсів у психологію» давнього філософа Мєн-дзєю переважають такі, як: «*With not-bear-others-of-mind, carrying-out not-bear-others-of-government, rule the world can (be) turned around its palm-on*». Проте, подібні зразки перекладу демонструють скоріше безталання та непрофесіоналізм перекладача, ніж видатки самого етимологізованого методу. Буквалістський та інтерлінійний метод,

він же метод калькування, має багато прихильників, серед яких й такі авторитетні, як М. Бубер, Ф. Розенцвейг, В. Бенямін, Х. Ортега-і-Гассет або Л. Вітгенштейн, які вважали його компромісом (оскільки будь-який переклад є компроміс) з мінімальними втратами. В історії філософського перекладу інокультурних текстів такий переклад не випадково отримав назву «етимологізованого». Його послідовники (наприклад, французький індолог С. Леві, перекладачі індійських текстів А. В. Парібок, В. К. Шохін, В. Лисенко та інші), не визнають «осучасненості» інтерпретуючих перекладів, побудованих за однобічністю та абсолютизування світоглядних встановлень раціоналістично мислячого європейського перекладача. Сама специфіка цього, з точки зору перекладацького мейнстріму, «незвичного» (М. Бубер), «жорсткого» (П. Грушко), «норовливого» (Е. Маркштайн), «субверсивного» (Д. Робінсон) підходу до іномовного оригіналу змушує перекладача максимально використовувати деякі незвичні для мови перекладу «іноплементні» засоби та «приєми самого автора для перевираження форми, являючоїся як би «еще одним содержанием»» (П. Грушко) [3, с. 269]. А коментування (зокрема, санскритських композитів), квадратні дужки та транскрипція розглядаються як засоби відтворення у мові перекладу плюралістичної світоглядної парадигми.

Така праця над перекладом інокультурного філософського тексту перетворює буквальність у регулятивну ідею⁷, але не може позбавити перекладача, який «с любов'ю воспроизводит его контуры языком перевода» (Д. Робінсон) [12 : 536-537] від проблеми усвідомлення схоластично та психологічно складного контексту, часто ускладненого термінологічною полісемією (як, наприклад, у випадках з «дхарма», «дравья»). Навіть «буквалісти» визнають, що «інокультурные тексты должны говорить с европейцем на его языке, а не моноглизировать на своём» (В. Г. Лисенко) [2]. Але філософською мовою європейця є метафізична мова І. Канта, Г. Гегеля, Е. Гуссерля, М. Хайдеггера та всієї європейської традиції, яка передбачає введення спеціального типу ідеальних сутностей.

Переклад філософського тексту між мовами, одна з яких не входить до кола «середньоєвропейського стандарту», можна розглядати як різновид «радикального перекладу», оскільки перекладачу, на нече лінгвісту-досліднику, доводиться приймати визначені «аналітичні гіпотези», що потребують системного лінгвістичного аналізу всіма рівнями – граматичним рівнем словосполучень та рівнем слів. Разом з цим, це реальна можливість розширити нормативні межі мови перекладу: переломлюючи філософську свідомість автора, якого перекладають у філософській та культурній свідомості їх дослідника, перекладач звеличує інтерпретаційний ресурс власної мови. Питання лише у тому, наскільки усвідомлюється перекладачем роль інструменту безконфліктної адаптації «чужих» розумових практик та медіатора у полілозі самотутніх філософських культур?

---

⁷ Цей підхід перегукується з вимогою функціональної еквівалентності різними рівнями (семантичному, синтаксичному, стилістичному, експресивному тощо), що представлені у працях Я.І. Рецкера та його послідовників.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев В. М. Экзотика в филологической науке// Наука о Востоке. Статьи и документы. – М.: Наука, 1982. – С. 330 – 335.
2. Лысенко В. Г. О переводе санскритских философских текстов. //Русская антропологическая школа: труды. – М.: РГГУ, 2004. – Вып. 2.
3. Маркштайн Э. Постмодернистская концепция перевода (с вопросительным знаком или без него) //Иностранная литература. – № 9. – 1996. – С. 267–274.
4. Пастернак Б. Л. Замечания к переводам Шекспира //Пастернак Б. Л. Об искусстве. – М.: Искусство, 1990. – С. 175 –191.
5. Фримантл Ф. Сияющая пустота: Интерпретация «Тибетской книги мёртвых»/ Пер. с англ. – М.: ИД «София», 2003. – 552с.
6. Шохин В.К. Ф.И. Щербатской и его компаративистская философия. – М.: Институт философии, 1998. — 249 с.
7. Щербатской Ф. И. Теория познания и логика по учению позднейших буддистов. Ч. 1–2. – СПб: Типо-лит. «Герольд», 1909. – 758 с.
8. First Dogen Book. Selected essays from Dogen Zenji's Shobogenzo /transl. by Bob Myers. – Double Gemini, 2009. – 166 p.
9. Saito N. Beyond monolingualism: philosophy as translation and understanding of other languages// Ethics and Education, Vol.4, I, 2, October 2009. – p. 131 – 130.
10. Singh B.N. Dictionary of Indian Philosophical Concepts. – Varanasi: Asha Prakashan, 1988. – 340p.
11. Richards I. A. Mencius on the mind: experiments in multiple definition. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1932. – XV, 131, 44, 19 p.
12. Robinson D. The translator's Turn //Translation – Theory and Practice: a Historical Reader /ed. by Daniel Weissbort and Ástrádur Eysteinnsson. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – p. 534–546.
13. Quine W. On the Reasons for the Inderterminacy of Translation// The Journal of Philosophy. Vol.67, N. 6. – 1970. – p. 176 – 182.
14. Venuti L. The Translator's invisibility: A History of Translation. – Abington, New York: Routledge, 2008. – 319 p.
15. Warren H. C. Buddhism in translations. – Delhi: Motilal Banarsidass Publishers, 2002. – 544 p.
16. Wing-tsit Ch. A source book in Chinese philosophy. – Princenton; Princenton University Press, 1963. – 830 p.